

Rigoletto, Jildani chetga tortib, uni erkaklar kiyimini kiyishga va Veronaga jo'nab ketishga buyuradi, ertaga u qizni o'sha yerda kutadi. Bo'ron boshlanadi, bu vaqtda Rigoletto Gersogni o'ldirish to'g'risida Sparafuchile bilan kelishib oladi. Avjiga chiqqan momaqalldiroq kechayotgan voqealarning his-tuyg'ulari tasavvurini yaratadi. Shamolning uvullashi (sahna ortida, yopiq og'iz bilan xorning kuylashi), momaqalldiroq gumburlashi (litavralar), chaqmoqlar zimistonning yorib o'tishi (orkestrdagi egri-bugri passajlar) eshitaladi.

168-misol

Andante

Bo'ron psixologik va dramatik mohiyatga ega: tabiat yer yuzida sodir bo'layotgan mudhish voqealar va qahramonlar kechinmalarida ishtirok etadi. Rigoletto: «Ko'kda momaqalldiroq va chaqmoq, yerda esa qotillik», deb bejiz aytmaydi. Qasos amalga oshdi. Rigoletto Sparafuchile qo'lidan jasad solingan qopni oladi.

Qo'qqisidan bo'ron shovqini orasidan keskin qarama-qarshilikda uzoqlashib borayotgan Gersog qo'shig'i eshitaladi. Bu yerda Rigoletto qarshisida dahshatli haqiqat ochiladi: qasos qurboni o'zining qizi bo'lib chiqadi.

Gersog qo'shig'i Rigolettoning dahshat va iztirobga to'la «Kimning ovozi! Tushimmi yoki o'ngim?» uzuq-yuluq rechitativ xitoblari bilan uyg'unlashib ketadi. Baxtsiz ota «Mana qayerda ekan qariya la'nati!» degan so'zlar bilan o'zini jasad ustiga tashlaydi.

«Rigoletto» — Verding ilk yetuk operalaridan bo'lib, unda kompozitor salohiyatining o'ziga xos xususiyatlari namoyon bo'ldi. «Rigoletto» melodikasi o'zining turmush-maishiy ohanglari va ritm boyligi bilan alohida ifodaviylik kasb etadi. Kuychanlikdan rechitativ lavhalarga o'tishlar tabiiy ravishda drama rivojidan kelib chiqadi. Verdi odatdagidek bosh rolni ovozga topshiradi. Bunda orkestrning teatr-tomoshaviylikka xos bo'lgan ifodaviyligi ortib boradi, u juda ko'p bo'lmagan, ammo aniq bo'yoqlar bilan eng muhim narsalar, aytilib ulgurilmaganlarning o'rnini to'ldiradi.

Har bir qahramon o'zining ohanglari doirasiga ega, ular asosida, pirovard natijada, yorqin musiqiy tavsifnomalar shakllanadi. Vokal shakllarning (introduksiyadagi gersog balladasining nozikraqsona xarakteri; Jilda hikoyasining qo'shiqsimonligi, birinchi pardadagi uning ariyasining erkin variatsion rivojlanishi; yollangan qotil bilan uchrashuvdan keyingi Rigoletto mulohazalaridagi dramatik monolog shakli) turli-tumanligi ham ana shundan.

Verdi hammaga, hatto operaning ikkinchi darajali qahramonlariga ham o'ziga xos individual xususiyatlar baxsh eta oldi. O'ta sho'x Maddalena va zulmkor qotil Sparafuchile qiyofalari bo'rttirilgan va rangin qilib ko'rsatilgan. Diqqatga sazovor joyi shundaki, Verdi Gersog qo'shig'ini konsertlarda ijro etilishiga qarshi bo'lgan, unda u butun sahna harakatidan ajratib bo'lmaydigan yengiltak, yuzaki personaj tavsifini ko'rgan.

Premyeragacha Gersog qo'shig'i ma'lum bo'lib qolishidan cho'chigan Verdi, ijrochilarga uni faqatgina oxirgi repititsiyada ko'rsatadi. Lekin tomoshabinlar teatrdan chiqib ketayotganda, hamma qo'shiq ohangini xirgoyi qilar edi. Operaning birinchi sahnalashtirilishiga oid ushbu lavhadan uning qanchalik tez orada ommalashib ketganligini e'tirof etish mumkin.

Eslab qolish kerak

- Verding «Rigoletto» operasi Viktor Gyugoning «Qirol ovunchog'i» dramasi asosida yaratilgan.
- «Rigoletto» operasining asosiy musiqiy-dramatik tamoyili qarama-qarshilik tamoyili bo'ldi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. «Rigoletto» operasida ziddiyat tamoyili qanday namoyon bo'ladi?
2. Rigoletto obrazining xilma-xilligi nimalardan iborat?
3. Operaning dramaturgik negizini nima tashkil qiladi?
4. Rigoletto fojiasining manbayi nimadan iborat bo'ldi?
5. Operaning yagona leytmotivi qanday ataladi?
6. Leytmotiv asosida qanday garmoniya yotadi?
7. Opera muqaddimasida qanday mavzular sadolanadi?
8. Gersog o'zining mashhur balladasida nimalar to'g'risida so'zlaydi? Ballada qanday xarakterga ega?

9. Birinchi pardaning raqsona musiqasini qo'qqisidan nima bo'lib qo'yadi?
10. Operaning qaysi sahnasi zulmatli noktyurn orqali namoyon bo'ladi?
11. Gersog bilan birgalikdagi sahnadan keyingi Jildaning ariyasi qanday ataladi?
12. Jildaning o'g'irlanish sahnasida qanday xor ishtirok etadi?
13. 2-pardadan qaysi sahnalar operaning kulminatsion nuqtalari sifatida ko'rsatilgan?
14. Rigoletto qaysi ariyasida masxaraboz niqobini olib tashlaydi?
15. Gersogning qo'shig'i qanday nomlanadi? Gersogning qo'shig'i qanday xarakterda yozilgan?
16. 3-pardadagi ansambl qanday nomlanadi?
17. 3-pardadagi bo'ron qanday ma'noga ega? Bo'ron mavzusini kim ijro etadi?

ASARLARI RO'YXATI

Operalar — 32 ta

- «Oberto graf di San Bonifacho».
- «Bir kunlik qirol» yoki «Qalbaki Stanislav».
- «Navuxodonosor».
- «Lombardliklar».
- «Ernani».
- «Ikki Foscari».
- «Janna d'Ark».
- «Alzira».
- «Atilla».
- «Makbet».
- «Qaroqchilar».
- «Jerusalim».
- «Korsar».
- «Lenyano yonidagi jang».
- «Luiza Miller».
- «Stiffelio».
- «Rigoletto».
- «Trubadur».
- «Traviata».
- «Sitsiliya oqshomlari».
- «Simon Bokkanegra».
- «Garold».
- «Bal-maskarad».

- «Taqdir kuchi».
- «Don Karlos».
- «Aida».
- «Otello».
- «Falstaf».

Diniy asarlar

- To'rt yakkaxon, xor va orkestr uchun rekviyem.
- «Ave Maria, Laudi».
- «Stabat mater».
- «Te Deum».

Vokal-simfonik asarlar

- «Truba yangrar» madhiya.
- «Millatlar madhiyasi» kantata.

Romanslar va qo'shiqlar

- 26 tadan ortiqrog'i saqlangan.

Cholg'u asarlari

- Torli kvartet.

19. JORJ BIZE (1838–1875)

Jorj Bize — XIX asrning ikkinchi yarmida yashab, ijod etgan buyuk fransuz kompozitori. U musiqiy teatrlar uchun yaratilgan eng a'lo ijod namunalar — «Karmen» operasi va Alfons Dodingning «Arleziyanka» dramasi uchun bastalangan musiqalar muallifidir.

Kompozitor nihoyatda qisqa umr ko'rgan bo'lsa-da (u o'ttiz yetti yoshga ham to'lmagan edi), musiqali teatr sohasida tinimsiz izlanishlar bilan band bo'ldi. Bize opera san'atining buyuk namoyandasi bo'lib yetishdi. Bizening opera san'ati milliy zaminda yaratilgan bo'lsa-da, u jahon san'atida har doim yetakchi o'rinlardan birini egallab kelgan fransuz opera teatrlari an'alariga tayangan edi.

XIX asrning 60-yillarida xalqning ijtimoiy yuksalishini aks ettirgan «katta» opera mazmunsiz tomoshaga, komik operalar esa ko'ngilochar tomoshaga, lirik operalar yangiliklardan mahrum asarlarga aylanib qolgan edi. Bizening asosiy ijodiy yutuqlari teatr bilan bog'langan bo'lib, u teatr uchun o'zining eng yaxshi asarlarini yaratgan edi. Bir kuni u Sen-Sansga: «Men simfoniya uchun tug'ilgan emasman, menga teatr kerak: teatrsiz men hech kimman», degan edi.

Faqat operadagina Bizening dahosi, uning dono, tiniq va haqqoniy mahorati xalq orasidan chiqqan oddiy kishilarning katta fojiasini, hayotning go'zal manzaralarini, uning yorqin hamda qorong'i tomonlarini ko'rsatishdagi mahorati to'la ochildi.

Bize operalarining qahramonlari — xalqdan chiqqan oddiy insonlar. Ularning taqdirini kompozitor xalq hayotidan ajratmagan holda tasvirlab beradi.

Yorqin hayotiy bo'yloqlarga, o'tkir sujetlarga moyillik, Bizening Janub va Sharq xalqlarini ko'proq tasvirlashga olib keldi. «Javohir izlovchilar», «Jamila», provansalcha «Arleziyanka» va ispancha-sigancha «Karmen» singari sharqona ruh bilan yo'g'rilgan operalari shu tarzda yuzaga kelgan edi.

Provans, Ispaniya va Sharq xalqlari hayotini aks ettirar ekan. Bize milliy ohanglardan foydalanadi va hayratga soladigan darajada yangi va go'zal asarlarini yaratadi. Bize XIX asr kompozitorlari orasida o'zining hayotsevarligi va «Karmen» operasi bilan jahon musiqqa madaniyati iftixor qiladigan eng sara asarlar yaratgan ijodkorlar toifasiga mansubdir.

Jorj Bize (Bizet, Georges) (1838–1875). Aleksandr Sezar Leopold Bize (u cho'qinayotgan paytda Jorj nomini olgan) 1838-yil 25-oktabrda Parijda musiqachilar oilasida dunyoga kelgan. Uning otasi va ona tomonidan bobosi ashuladan dars berishgan. Bizening musiqiy qobiliyati juda erta namoyon bo'lgan. U to'rt yoshga kirganidayoq, yaqinlari musiqiy salohiyati va noyob xotirasini sezib qolishgan. To'qqiz yoshida Bize Parij konservatoriyasiga o'qishga kiradi. U A. F. Marmontelning fortepiano sinfida, P. Simmerman, J. F. Galevilarning kompozitsiya sinflarida muvaffaqiyat bilan o'qidi. Galevi sinfida Bize opera janri bilan yaqindan tanishib, bu sohani umrining oxirigacha ham tark etmadi. Keyinchalik Galevining ukasi Leon, kompozitorning jiyani Ludovik Bize bilan uning librettochisi sifatida hamkorlik qilishdi.

Bizega fransuz lirik operasining yirik ustasi Charl Guno katta ta'sir ko'rsatdi. Bize Gunodan kompozitsiya sirlarini o'rgandi. Guno opera musiqasining eng yaxshi tomonlari Bizening ijodiy uslubiga ta'sir o'tkazmasdan qolmas edi.

Konservatoriya yillarida yaratilgan asarlar orasida do major simfoniyasi e'tiborga sazovor. Bize konservatoriyada o'qib yurgan yillarida do major simfoniyasidan tashqari, bir aktli komik operasi «Doktorning uyi» va orkestr uchun Iya major uverturasini ham yaratadi. Konservatoriyani bitirish yili (1857) «Klovis va Klotilda» kantatasi uchun Bize Nafis san'at akademiyasi tomonidan ta'sis etilgan Rim mukofotini oladi. Bu mukofot yosh musiqachiga davlat stipendiyasini ta'minladi va unga uch yil davomida xorijiy mamlakatlarda badiiy mahorat sirlarini egallash imkoniyatini berdi.

Konservatoriyani tugatgach, Bize o'zining fortepiano bo'yicha o'qituvchisi A. F. Marmontelning ta'biri bilan aytganda, «katta musiqachi» bo'lib yetishdi. Guno va Galevi singari opera janri-ning ikki yirik ustasi rahbarligida Bize XIX asr o'rtalaridagi fransuz opera madaniyati an'analari bilan tanishdi.

Bizening uch yil davomida Italiyada yashashi (1858–1860) yosh kompozitorning dunyoqarashiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Rim

mukofoti sovrindorlarining doimiy uchrashuv joyi Rimdagi Medichi villasi edi. Bu yerda Bize Marmontelning shogirdi Ernest Giro bilan do'stlashadi. Keyinroq Giro Parij konservatoriyasida o'qituvchi bo'lib ishlaydi. Uning sinfidan Klod Debyussi va Pol Dyuka singari kompozitorlar yetishib chiqadi. Eng yaxshi asarlari Giro nomi bilan bog'langan, ulardan biri — «Karmen» operasi. Bize vafotidan keyin Giro kompozitorning uslub qirralarini saqlab qolgan holda operaga rechitativ yozadi va uni o'zi orkestrga moslashtiradi. Giro Alfons Dodening «Arlezianka» dramasi ga orkestr uchun ikkinchi suitani tuzadi.

Italiyada Bize ikki ko'rinishdan iborat komik opera «Don Prokopio», «Vasko da Gama», «Te Deum» qasida-simfoniylarini yaratadi.

1869-yilda Bize Parijga qaytadi. 1862-yilda u «Lirik teatr»dan «Javohir izlovchilar» operasi uchun taklif oladi. Bu opera 1863-yilda qo'yilgan va muallifga katta muvaffaqiyatlar keltirgan edi. «Javohir izlovchilar» operasida fransuz kompozitorining Sharq ekzotikasi bilan qiziqishlari o'z ifodasini topgan. Asl sharq ohanglaridan foydalanmasdan turib ham Bize alohida olingan sharq koloritini haqqoniy va maftunkor tarzda ko'rsata olgan.

Bizening navbatdagi opera asari «Ivan Grozniy» besh ko'rinishli katta opera bo'ldi. U «Grand Opera» teatrining buyurtmasi edi. Opera partiturasini 1865-yilda tugallangan bo'lishiga qaramay, Parij teatrlari uni rad etishgan edi. Operaning librettosi ancha muvaffaqiyatsiz chiqadi, chunki tarixiy haqiqatdan bir qadar uzoqroq bo'lgan. «Katta opera» janrining o'zi kuchaytirilgan ehtiroslar, tashqi tomoshabop ko'rinishlariga qaramay, Bize uchun yot edi. «Ivan Grozniy»dan keyin Bize «katta opera» janri bilan boshqa shug'ullanmaydi.

1866—1871-yillar oralig'ida Bize o'zining yagona musiqiy-tanqidiy asari «Musika haqida suhbatlar»ni yozadi. U musika san'ati muammolariga bag'ishlangan edi. Maqolada Bize san'atning asosiy muammolari ustida to'xtaydi: san'atning buyuk emotsional kuchini tasdiqlaydi, shu bilan birgalikda o'zi uchun zamondosh bo'lgan Ikkinchi Fransiya imperiyasida san'atning ayanchli o'rni va ahvolini ko'rsatib beradi. Bize san'atdagi akademizm va eskilikka qarshi chiqadi, san'atdan hayotni jur'at va iqtidor bilan tasvirlashni talab qiladi. Maqolada Bize Verdini himoya qilib chiqadi. Akademik guruhlar uni qupollik hamda nafosatdan xolilikda ayblashayotgan edi.

O'z ijodiy izlanishlari, birinchi navbatda, opera janrida Bize o'sha davrning eng ulug' opera kompozitorlari (Verdi, Vagner, Chaykovskiy) xayollarini band etgan ideal — musiqiy dramaga kirishi kerak edi. Bizning e'tirof etishicha, mavjud «katta opera» unga o'lik janr bo'lib ko'rinar, lirik opera meshchanlarga xos chegaralanganligi bilan achchig'ini keltirar, komik opera boshqalaridan ko'ra ko'proq islohotga muhtoj edi. U o'zidagi demokratik unsurlari bilan diqqatga sazovor bo'lgan.

60-yillarning eng ko'zga ko'ringan asari Valter Skottning romani asosida yaratilgan «Pert go'zali» operasi bo'ldi. Opera 1867-yilda «Lirik teatr»da qo'yilgan va katta muvaffaqiyat qozongan. Opera qahramonlari oddiy kishilar: temirchi Smit, qo'lqop tikuvchi Simon Glover va uning qizi Katarina, lo'li qiz Mab edi. Bize «Karmen» va «Arleziyan qizi»dan ham ustunroq bo'lgan yorqin maishiy va ommaviy sahnalar yaratadi 1870-yilda frank-pruss urushi boshlanadi. Bize Milliy Gvardiya qo'shinlari safida bo'ladi. Bizning vatanparvarlik tuyg'ulari Gyugoning «Fransiya uchun qurbon bo'lganlar» she'ri asosidagi qo'shig'ida o'z ifodasini topgan.

1871-yilda Parij kommunasi e'lon qilinadi, uni Bize qabul qila olmaydi, zero, u siyosiy hayotdan ancha uzoq bo'lgan burjuaziya tarbiyasidagi kishi edi.

So'nggi besh yillikdagi asarlarga — xalq hayotidan olingan musiqiy dramalar «Arleziyan qizi», «Karmen», «Jamila» lirik operasi, «Don Rodrigo» qahramonlik operasi, fortepianoda ikki kishi ijrosi uchun «Bolalar o'yinlari» suitasi mansubdir. Ushbu suitadagi beshta pyesani kompozitorning o'zi orkestrga moslashtirgan va ular «Kichik suita»ni tashkil etardi. Uning tarkibiga: «Marsh» («Truba va baraban»), «Alla» («Qo'g'irchoq»), «Eksprompt» («Pildiroq»), «Duet» («Mitti er va mitti xotin»), «Galop» («Bal») kiradi.

«Jamila» operasi «Komik opera» taklifi bilan 1871-yilda Alfred Myussening «Namuna» dostoni asosida Lui Gallening librettosiga yozilgan edi. Doston sevgi va sadoqat haqida. Operada sharqona kolorit mahorat bilan nozik tarzga ifodalangan. Asar arab xalq musiqasi ohanglari, ritmlar bilan boyitilgan.

Bizening navbatdagi katta ishi Alfons Dodening «Arleziyan qizi» dramasi uchun yozilgan musika edi. Spektakl premyerasi 1872-yilda «Vodevil» teatrida bo'lib o'tadi. Partituraning yigirma yettita nomeri xalq hayotidan olingan chuqur dramalarni yorqin musiqiy obrazlarda ochib beradi.

1874-yilda Prosper Merimening shu nomdagi dramasi asosida A. Melyak va L. Galevilar librettosiga tayanib, «Karmen» operasini tugallaydi. Opera premyerasi 1875-yil martida bo'lib o'tadi. Operaning postanovkasi uchun yaxshi tayyorgarlik ko'rilgan bo'lishiga qaramay, muvaffaqiyatsiz chiqadi. Bize bundan larzaga tushadi. U asarning zafar quchishiga to'la-to'kis ishongan edi.

Bizening bevaqt o'limi «Karmen» operasi atrofidagi gap-so'zlar tufayli tezlashib ketadi. U 1875-yil 3-iyunda vafot etadi. Parijda «Karmen» operasining postanovkasi 1883-yilda yangidan qo'yiladi. Ernest Giro operadagi dastlabki dialoglarni rechitativlar bilan almashtiradi, unga oxirgi ko'rinishda balet sahnalarini qo'shadi, ularni «Pert go'zali» va «Arlezian qizi»dan oladi.

Hozirgi kunda «Karmen» jahon musiqiy teatrlari repertuarida eng munosib o'rinlarni egallab kelmoqda.

Eslab qolish kerak

- Bize opera san'atining buyuk namoyandasi bo'lib yetishdi.
- Bizega fransuz lirik operasining yirik ustasi Sharl Guno katta ta'sir ko'rsatdi.
- Bize san'atdagi akademizm va eskilikka qarshi chiqadi.
- Bizega fransuz lirik operasining yirik ustasi Sharl Guno katta ta'sir ko'rsatdi.
- 1874-yilda Prosper Merimening shu nomdagi dramasi asosida A. Melyak va L. Galevilar librettosiga tayanib, «Karmen» operasini tugallaydi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Qaysi asarlar Bizega jahonshumul shuhrat keltirdi?
2. Bize operalarining qahramonlari kimlar?
3. Parij konservatoriyasida Bize kimlardan tahsil oldi?
4. Bizni fransuz opera madaniyati an'analari bilan kim tanishtirdi?
5. Bize ijodida Giro qanday ahamiyatga ega bo'ldi?
6. Bizening yagona musiqiy-tanqidiy maqolasi qanday atalgan va unda qanday muammolar ko'tarilgan?
7. Parij kommunasi nechanchi yilda e'lon qilingan?
8. Bizening oxirgi asarlaridan qaysilarini bilasiz?

19.1. «Karmen» operasi

«Karmen» operasi — yorqin xalq hayoti fonida ommadan chiqqan oddiy odamlar, lo'li qiz Karmen va soldat Xoze muhabbati tarixini jonlantiruvchi musiqali drama.

Prosper Merime sujetining musiqiy talqinida Bize ko'p jihatlilar bo'yicha novelladan chetlashdi. Bosh qahramonlar obrazlari ijobiylashtirildi. Chunonchi, Merime novellasida Karmen nazokatli lo'li qizning o'g'rilikka moyilligi bilan ko'rsatilgan, askar Xoze esa nafaqat xushtor, balki qaroqchi ham.

Operaga yangi personaj — Xozening qallig'i, qishloq qizi Miakaela kiritilgan, u Karmenning o'ziga xosligi va maftunkorligini bo'rttirib turadi. Torero Eskamilio (novellada Lukas) operada novelladagidan yanada yorqinroq tavsifga ega. Uning xushchaqchaq, kekkaygan obrazi Xozening qayg'uli va rashkli tuyg'usiga qarama-qarshidir.

Merimening asarida Ispaniya ma'yus romantika ruhida ko'rsatilgan. Voqealar tunda, zulmatli, yovvoyi tog' ungurlarida, qorong'i shahar vayronalarida bo'lib o'tadi. Bizening operasida Ispaniya yorqin quyosh nurlariga to'lgan holda ko'rsatiladi. Voqealar jonli olomonga to'la Sevilya maydonlariga olib chiqiladi. Faqat uchinchi pardada novellaning zulmatli romantik kayfiyati saqlab qolingan.

Bize musiqiy vositalardan mohirona foydalangan ispancha rang-baranglikni yaratdi. Operada uchta xalq kuyidan foydalanilgan: xabaneraga asos bo'lgan Iradyer to'plamidan olingan kubincha qo'shiq, to'rtinchi parda muqaddimasida foydalanilgan ispancha polo raqs kuyi, birinchi parda qo'shig'i va melodramasidagi ispancha Goblas raqsi.

«Karmen» operasi hajviy opera janrida yozilgan va unda musiqiy nomerlarni birlashtiruvchi so'zlashuv dialoglari kiritilgan. Biroq hajviy opera janri shartli ravishda belgilangan. Ernest Giro so'zlashuv dialoglarini musiqiy-rechitativlarga aylantirdi va buning natijasida hajviy opera janri qirralari yo'qoldi. Fransuz operasining boy an'alaridan Bize barcha qimmatli va progressiv narsalarni oldi: «katta operadan» — teatr voqealarining yorqinligini, lirik operadan — dramani ochib berishdagi nafislikni, hajviy operadan — janr-maishiy va xalq sahnalarini va hokazo.

Shu tarzda, Bize realistik musiqali drama janrini yaratdi, bunda u milliy operaning yaxshi yutuqlariga tayandi va uning eng

muhim unsurlarini isloh qildi. Operaning kompozitsiyasi o'ziga xos bo'lib, unda musiqali-dramatik dialogga asoslangan «yalpi rivojlovli sahnalar» va tugallangan qo'shiq, ariozolar uyg'unlashgan. Operaning barcha sahnalari o'ziga xos qirralari bilan ajralib turadi. Ularning aksariyati simmetriyali va reprizali tuzilmalardan iborat.

Uzluksiz simfonik rivojlanish dramaning asosiy harakatlantiruvchi kuchlari bilan bo'g'liq bo'lgan uchta mavzu: Karmenning mash'um ehtirosli mavzusi, Xozening sevgi mavzusi va Eskamilyo mavzusini yalpi o'tkazilishida namoyon bo'ladi.

Operaning bosh qahramoni Karmen xalq qo'shiq va raqslari (xor jorligidagi xabanera, segidilya, ispancha qo'shiq) orqali tasvirlanadi. Uning partiyasi ispan xalq va lo'licha ohanglar bilan yo'g'rilgan. Operaning ikkinchi yarmida Karmen obrazi dramatisizmi kuchaytiriladi

Xoze partiyasi italyan opera uslubiga yaqin bo'lgan lirik, ohangdor kuylarga to'la.

Mikaela obrazi — lirik operaga xos bo'lgan tipik obraz. Uning partiyasida ko'proq ariozo-romans uslubidagi nomerlar mavjud.

Eskamilyo «katta opera»ning ta'sirchan qahramonlarini eslatadi.

Kapitan Suniga hajviy, operetta ohanglari bilan tavsiflanadi.

Operada **orkestr** muhim dramatik va ifodaviy rol o'ynaydi, u ko'proq harakatdagi qahramonlar nomidan gapiradi yoki vokal partiyasida to'liq ochib berilmagan jihatlarni oxiriga yetkazadi. Pardalar oldidan keluvchi dabdabali uvertura va uchta antrakt ispan turmushi xususiyatlarini tasvirlovchi orkestr lavhalari o'zining go'zalligi bilan mislsizdir.

Opera **uvertura** bilan ochiladi, unda quvonchli hamda quyosh nurlariga to'la xalq hayoti va Karmenning fojiaiy taqdiri ziddiyatli tarzda taqqoslanadi. Uvertura ikkita qarama-qarshi bo'limdan iborat. Birinchi bo'lim dabdabali marshi — to'rtinchi aktdagi yurish ohanglaridan tuzilgan.

169-misol

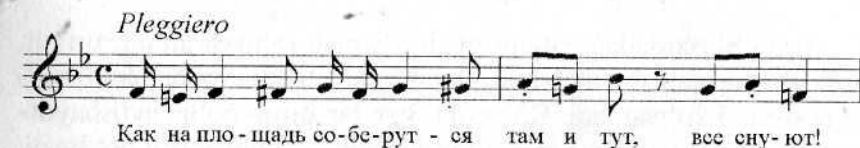
Ikkinchi bo'limda Karmenning fojiaiy taqdiri mavzusi ikkita orttirilgan sekunda (lo'licha gamma) hisobiga fojiali sadolanadi va alohida keskinlik keltirib chiqaradi.

170-misol

Birinchi pardada Sevilya ko'chalaridagi olomon hayoti tasvirlanadi. Pardani ochuvchi askarlar xori bayram kayfiyatini beradi.

171-misol

Qorovul almashinuviga o'g'il bolalar xori jo'r bo'ladi. Bu yerda qorovul almashinuvi uchun signal sadolanadi — trubalar ovozi va ikkita fleyta (oddiy va piccolo) ijrosidagi marsh.

172-misol

O'g'il bolalar xori ketidan vazmin harakatda ishchi ayollar xori navbati keladi.

173-misol

Сопраны I *p*

Гля - ди, как стру - ей ды - мок у - ле -

Сопраны II *p*

Гля - ди, как стру - ей ды - мок

та - ет, у - ле - та - ет!

у - ле - та - ет, у - лу - та - ет!

Birinchi pardadagi ishchi ayollar janjali sahnasi ajralib turadi, undagi musiqali tez aytishda janjallashayotgan ayollar qichqirig'i va dod-voyi ko'rsatiladi. Bu yerda Bize bir-birini bo'lib aytishayotganlar ovozini tasvirlovchi polifonik uslub — imitatsiyani qo'llaydi.

Ishchi ayollar xoridan so'ng Karmenning anchagina o'zgartirilgan fojiaviy hissiyoti leytmavzusi sadolanadi.

174-misol

Allegro moderato

ff V-ni V-ni V-ni

Fiatl Ottoni Fiatl Ottoni

Karmenning chiqishi o'zining yorqinligi va ahamiyatligi bilan diqqatni tortadi. Karmenning rechitativ xitoblari xabanera oldidan o'ziga xos muqaddimadir. U Karmenning butun yakka nomerlari turkumini ochib beradiki, ular uning obrazini ta'riflaydi. **Xabanera** sevgi xitobi bilan Xozega murojaat qilayotgan maftunkor yosh lo'li qiz obrazini tasvirlaydi. Bize Iradyerning «Ispaniya gullari» to'plamidan olingan kuba xalq kuyidan foydalanadi, unda ispancha raqslarga xos bo'lgan ritmlar mavjud.

175-misol

p

У влюб - ви, как у пташ - ки кры - лья е - ё нель - зя ни - как пои - мать

Xabaneradan keyin keladigan imo-ishorali sahnada Karmen Xozega gul uzatadi va orkestrda Karmenning fojiali ehtiros mavzusi hamda Xozening muhabbat mavzusi yangraydi.

Mikaela va Xozening duetida yorqin, rohat-farog'atli kayfiyat hukm suradi.

Qo'shiq va melodrama Xozeni maftun qilinishida yangi bosqich bo'lib xizmat qiladi. Pushkinning «Lo'lilar» asaridagi Zemfira qo'shig'i she'riga aytiladigan Karmen qo'shig'i (Merime tarjimasida) jo'rsiz kuylanadi. Hazilona ispancha qo'shiq ushbu qo'shiq kuyining manbasi bo'lib xizmat qildi. Punktirli ritm qo'shiqni ispancha Goblas raqsiga yaqinlashtiradi.

176-misol

Allegretto molto moderato

p

Тра - ла - ла - ла - ла - ла - ла,

режъ ме - ня, жги ме - ня, не ска - жу ни - че - го;

Segidilya — birinchi pardadagi keyingi nomer. O'ziga tortuvchi segidilyani tinglab, Xoze Karmenga bo'lgan his-tuyg'ularining girdobiga yanada qattiqroq tushadi. U dahshatli qaror qabul qiladi: unda Suniga tomonidan berilgan buyruqni buzib, Karmenning qochib ketishiga yordam berishni rejalashtiradi.

177-misol

pp e leggiero

Позд - но по - ки - нув Се - виль ю,

Segidilya ispan musiqiy folklori namunasi bo'lib, orkestrda «gitarali» jo'rnazovlik, qo'shiqning raqsona ritmi, turli tonal sil-jishlar, melodik minor va ikkinchi pasaytirilgan bosqichdan foy-dalanish bilan parallel majorning birgalikda kelishi kabi o'ziga xos unsurlar bilan yo'g'rilgan. Bu sahnaviy qo'shiq duetga o'tadi, uning o'rta bo'limini esa Karmen va Xozening dialogi tashkil qiladi, unda Xoze tamomila Karmenga maftun bo'lganligi ma'lum bo'ladi.

Birinchi parda janjal sahnasidagi fugato musiqasini takrorlovchi yakunlovchi final sahna bilan yakunlanadi. Bu yerda xaba-nera mavzusi yangraydi, uni Karmen Suniga oldida mazax tarzida xirgoyi qiladi. Karmenni askarlar qurshovida qamoqqa olib ke-tayotgan Xozeni qiz turtib yuborishi va hammani lol qoldirgan holda g'oyib bo'lishi bilan birinchi ko'rinish tugaydi.

Ikkinchi ko'rinish orkestr antrakti bilan ochiladi, u Xo-zening ikkinchi pardadagi askar qo'shig'iga variatsiya sifatida na-moyon bo'ladi.

178-misol

Allegro moderato

Bu ko'rinish Karmenning lo'lilar qo'shig'i va raqsi sadolari bilan boshlanadi. Uning kuyi avval orkestrda, keyin Karmenning vokal partiyasida yangraydi.

179-misol

Con ritmo

Qo'shiq naqaratini Karmenning dugonalari — Fraskita va Mercedes takrorlaydilar. Qo'shiq bilan birgalikda raqs avj oladi, u uchburchak, buben va tarelkalarining tembri tufayli xalqona xa-rakterda sadolanadi.

180-misol

Andantino

Bize tempni Andantinodan, to Prestogacha asta-sekin tezlash-tirib, dinamikani pianissimodan fortissimogacha kuchaytirib lo'licha raqsning ajoyib va yorqin sahnasini yaratadi.

Uzoqdan xavfli janglar g'olibi va xalqning sevikli farzandini sharafllovchi ovozlar eshitiladi. **Toreador kupletlari** o'zining hashamdorligi va ta'sirchanligi bilan ajralib turadi. Bolero ritmi va orkestrdagi gammalar parvozi tufayli kuplet ispancha xa-rakterga ega bo'ladi.

181-misol

Fiero e bene
f

Тост, друзь-я я ваш при-ни-ма-ю, То-
 ре-а-дор сол-да-ту друг и брат.

Toreador va uning do'stlari qovoqxonadan chiqib ketishadi va bu yerda qolgan Karmen, Fraskita, Mercedes, Dankayro hamda Remendado kontrabandachilarning navbatdagi «ishi» to'g'risida til birlashtirishadi. Ularning ovozlari sadolanishining yengilligi bilan kishini hayratga soluvchi kvintetda bir-biriga ulanib ketadi. **Kvintetda** tarantella ritmini anglab olish qiyin emas va u nafis skersoni eslatadi.

Ikkinchi parda dramatik rivojlanishining markazi — Karmen va Xozening duet sahnasi bo'lib, u Xozening sahna ortidagi qo'shig'i bilan boshlanadi. Karmen oddiy so'zsiz qo'shiq kuylagan holda Xozeni kastanyetali raqs bilan kutib oladi.

182-misol

Allegretto
p

Ля - ля - ля - ля
 - ля - ля - ля - ля

Xozening qo'shig'iga uni kazarmaga chorlovchi truba signallari qo'shilib ketadi.

Xoze ariozosi «gul bilan ariya» kantilena vokal uslubining ajo-yib namunasi bo'lib, u yog'och puflama cholg'ular hamda arfa-ning yumshoq ovozi jo'rligida sadolanadi.

183-misol

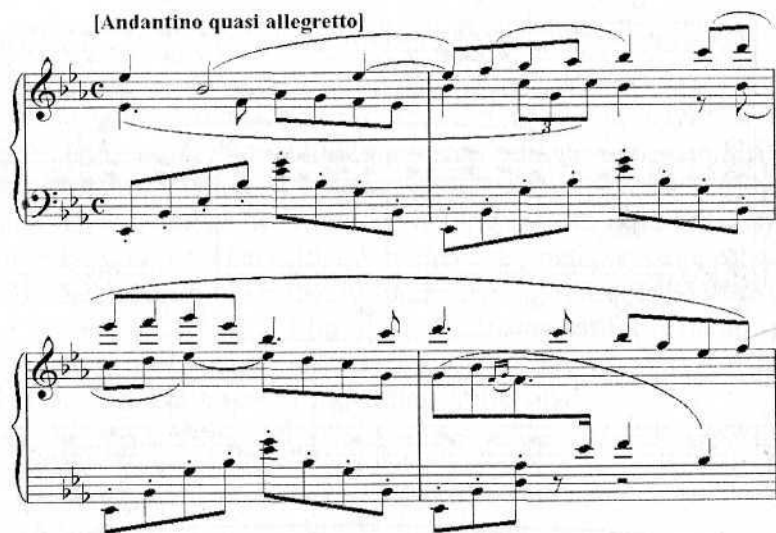
Andantino
p

Ви дишь, как свя-то со-хра-ня-ю цве-ток, что мне ты по-да-
 ри-ла. Ведь он в тво-рь-ме со мно-ю
 был и неж-ный за-пах свой хра-нил.

Xozening ariozosi Karmen bilan birgalikda ijro etiladigan duet bilan almashinadi. Karmen Xozeni tog'larda erkik hayot kechirishga chaqiradi. Suniga bilan bo'lgan janjal Xoze taqdirini hal etadi. U qaroqchi bo'lishga qaror qiladi.

Uchinchi parda arfalar sadosi ostida yangrovchi shoirona noktyurnga o'xshash simfonik muqaddima bilan ochiladi.

184-misol

Qaroqchilar xori oldidan marsh ijro etiladi, u tog'dan pastga tushib kelayotgan qaroqchilarning o'g'rincha qadamlarini tasvirlaydi.

185-misol

Fleytalar, altlar va violonchellarning past registrlarida sadolanuvchi ushbu mavzusi uchinchi parda kayfiyatini belgilaydi. Qaroqchilarning seksteti va xori ham shu xarakterda berilgan.

Fol ochish sahnasi — Karmen, Fraskita va Mercedes triosi — operaning eng go'zal nomerlaridan. Qartalar Karmen va uning sevgilisining o'limi haqida xabar beradi, shu sababli bu yerda Karmen obrazining fojiali qirralari ko'rsatilgan. Uning qo'shig'i ifodali rechitativ va kuychan ariozo sifatida sadolanadi. Fleyta cholg'usi ijro etadigan Karmenning fojiaviy ehtirosi leytmotivi rechitativda katta ahamiyat kasb etadi.

186-misol

Karmen ariozosi tersetning o'rta bo'limini tashkil qiladi va unda fojiaviylik hamda muqarrar o'limni anglash ifodalangan.

187-misol

Asta-sekin yuqoriga intiluvchi tovushqator, minor tonalligi — fa minor, orkestr jo'rligining motamli sadolanuvchi akkordlari qayg'uli vokal partiyasi sadolariga keskinlik baxsh etadi.

Mikaelaning rechitativi va ariyasi uchinchi pardaning lirik intermetssosiga aylanadi, u torli cholg'ularning arpedjiosi foni-dagi kuychan ohanglarga qurilgan.

Xozening Eskamilyo bilan janjali va olishuvi sahnasi dramatik kulminatsiyaga aylanadi. Ularning dueti shiddatli harakatda yozil-gan va unda bo'lajak olishuv ruhi sezilib turadi.

Xoze Mikaela bilan ketadi va uning xayrlashuv xitoblarida do'q-po'pisa yangraydi. Eskamilyo hammani buqalar jangiga taklif qiladi va o'zining dadil qo'shig'ini kuylab chiqib ketadi.

To'rtinchi parda ispan xalq musiqasiga yaqin bo'lgan mashhur antrakt bilan ochiladi.

Orkestrning qudratli sadolanishi kirish akkordlaridanoq o'ziga jalb qiladi va uvertura sadolarini eslatadi.

188-misol

Torli cholg'ular pizzikatosi va buben fonidagi yakkanavoz fley-taning ehtirosli va hasratli kuyi go'zal yangraydi.

189-misol

Antraktning musiqasi Bize tomonidan katta mahorat bilan orkestrlashtirilgan va u o'zining yorqinligi bilan opera avvalidagi uverturani eslatadi. Keyin torli cholg'ular va buben fonida yakka-navoz fleytada jo'shqin, shu bilan birga, g'ussali kuy yangraydi.

Bu kuy Bize tomonidan taniqli ispan qo'shiqchisi Manuel Garsianing vokal pyesasidan olingan va ispancha «polo» raqsi ohangiga asoslangan.

Parda boshlanishidagi xor sahnasi bayram muhitini yaratadi. Ushbu sahnadan keyin balet suitasini tashkil qiluvchi uchta raqs nomerlari ketadi. Bu «Arlezian qizi»dan Farandola, Lo'lilar raqsi va Bize vafotidan so'ng operaga kiritilgan «Pert go'zali» operasidan Ole raqsidir. Bu raqsar butun sahnaga yorqin ranginlik baxsh etadi.

Xalqona sahna yorqin marsh sadolari ostida sirk tomon kad-rilya yurishi bilan yakunlanadi, u avval fagot cholg'ularida pia-nissimoga uzoqdan eshitiladi, keyin qatnashchilar yaqinlashgan-lari sari sado kuchayib boradi va yog'och puflama cholg'ularning yangi tovushlari qo'shiladi.

Yurish sahnasi katta rondosimon shaklga aylanadi, u yetti bo'-limdan tashkil topgan. Marshning mavzusi refren xizmatini o'taydi.

190-misol

Yakuniy sahnaning oxirgi bosqichi keskin dinamika va drammatizm bilan yo'g'rilgan. Sirk tomondan kelayotgan g'olibona fanfaralar va shodon marsh sadolari ostida Karmenning «Erkinman men, erkinligimcha o'laman» jumlasini yangraydi. Xoze qizni pichoq zarbi bilan o'ldirayotgan lahzadagi Karmenning fojiaiy ehtiros mavzusi marsh mavzusi bilan yonma-yon sadolanishi zo'r qarama-qarshilik keltirib chiqaradi.

Sirkdan yugurib chiqqan xalq Karmen jasadi ustida yig'layotgan Xozeni ko'radilar.

Eslab qolish kerak

• Bize realistik musiqali drama janrini yaratdi, bunda u milliy operaning eng yaxshi yutuqlariga tayandi va uning eng muhim unsurlarini isloh qildi.

• «Karmen» operasi hajviy opera janrida yozilgan va unda musiqiy nomerlarni birlashtiruvchi so'zlashuv dialoglari kiritilgan.

• Xalqona sahna yorqin marsh sadolari ostida sirk tomon kadrilya yurishi bilan yakunlanadi, u avval fagot cholg'ularida pianissimoga uzoqdan eshitiladi, keyin qatnashchilar yaqinlashganlari sari sado kuchayib boradi va yog'och puflama cholg'ularning yangi tovushlari qo'shiladi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. «Karmen» operasi qaysi yilda tugallangan?
2. Opera kimning asari asosida yozilgan? Libretto muallifi kim?
3. Bizning musiqiy talqini Merime novellasidan nima bilan farq qiladi?
4. Bize ispancha xususiyatlarni qanday ifoda vositalari orqali yaratgan?
5. Opera kompozitsiyasi qanday tuzilgan?
6. «Karmen» operasida Bize qaysi janrni yaratdi?
7. Uzluksiz simfonik rivojlanishga qaysi mavzular yordam berdi?
8. Karmen obrazini tavsiflab bering. Bu qahramonni qaysi musiqali nomerlar tavsiflaydi?
9. Operaning birinchi pardasi qanday tuzilgan?
10. Operaning ikkinchi pardasi qanday tuzilgan?
11. Operaning uchinchi pardasi qanday tuzilgan?
12. Operaning to'rtinchi pardasi qanday tuzilgan?
13. Opera pardalari musiqiy antraktlari to'g'risida gapirib bering.

ASARLARI RO'YXATI

Teatr uchun asarlar

- «Doktor Mirakl» — operetta.
- «Don Prokopio» — hajviy opera.
- «Javohir izlovchilar» — hajviy opera.
- «Ivan Grozniy» — opera.
- «Pert go'zali» — opera.
- «Jamila» — opera.
- «Arlezian qizi» — A. Dode dramasi musiqasi.
- «Karmen» — opera.

Simfonik asarlar

- Simfoniya C-dus.
- «Vasko da Gama» — simfoniya-kantata.
- «Rim» — simfoniya.
- «Kichik orkestr suitasi».
- «Vatan» — dramatik uvertura.

Fortepiano uchun asarlar

- Katta konsert valsi, noktyurn.
- «Reyn qo'shig'i» 6 ta pyesa.
- «Afsonaviy ov» — kaprichchio.
- Uchta musiqiy eskiz.
- «Xromatik variatsiyalar».
- «Pianinochi-qo'shiqchi», fortepiano uchun moslashtirilgan 150 ta yengil vokal musiqasi.

4 qo'l fortepiano uchun

- «Bolalar o'yini» — 12 ta pyesadan tashkil topgan suite.

Qo'shiqlar

- «Albomdan varaqlar» — 6 ta qo'shiq.
- Oltita ispancha (pirineycha) qo'shiq.
- 20 ta qo'shiq, to'plam.

20. EDVARD GRIG (1843–1907)

Edvard Grig — buyuk norveg kompozitori, pianinohisi, dirijor, musiqa namoyandasi bo'lib, 1843-yil Bergen shahrida tug'ilgan. Uning ajdodlari — shotlandlar bo'lishgan. Grig familiyasi esa Norvegiyada qaror topgan. Kompozitorning otasi Bergen shahrida Britaniya konsuli lavozimida ishlagan. Onasi — norveg millatiga mansub bo'lib, yaxshi pianinohi bo'lgan hamda bolalarga musiqadan dars bergan. Motsart ijodiga bo'lgan muhabbat unga onasidan o'tgan. Grig uchun Motsart ijodi hamma vaqt shodlik manbayi bo'lgan edi.

Grig Leypsig konservatoriyasida (1858–1862) I. Moshelesning sinfida fortepianodan, K. Reynekening sinfida kompozitsiyadan o'qiydi, 1863-yildan u Kopengagenda mashhur N. Gade bilan kompozitsiya bo'yicha shug'ullangan. Shu yerda u kompozitor R. Nurdrok bilan tanishadi, u Grigning ijodiy shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. U Nurdrok, E. Xorneman va boshqalar bilan birgalikda Skandinaviya mamlakatlariaro «Yevterpa» musiqa jamiyatini tashkil etishda qatnashadi. Bu jamiyatning vazifasi ommani Skandinaviya kompozitorlari asarlari bilan tanishtirishdan iborat edi.

Grig Kopengagenda yashagan davrida (1863–1866) «Poetik rasmlar», «Yumoreskalar», fortepiano uchun sonata, birinchi skripka uchun sonatasi va qo'shiqlar yaratadi. Lirik «Poetik rasmlar»da (1863) norveg xalq musiqasi qirralari namoyon bo'lgan. «Yumoreskalar» singari janriy ishlanmalarda ham (1865) xalq raqslarining o'ynoqi ritmi jaranglaydi, norveg musiqasiga xos bo'lgan lidiy lad ohanglarining rang-barangligi uchraydi. Ularda Grig nihoyatda yaxshi ko'rgan kompozitor Shopenning ta'siri sezilib, fortepiano sonatasida R. Shumannning ta'siri ko'rinib turadi.

1866-yildan Grig Norvegiya poytaxti Kristiani (Oslo)da yashay boshlaydi. Bu yerda u 70-yillardagi peshqadam norveg ziyolilari bilan tanishadi. Grig uchun shoir va dramaturg B. Byorns bilan do'stlik katta ahamiyat kasb etdi. Uning asarlari asosida Grig bir

qator sahnaviy-musiqiy asarlarni (tugallanmagan «Ulaf Tryugvason» operasi (1873), «Sigurd Yursalfar» pyesasi uchun musiqa, «Arnlyut Gelline» operasi uchun eskizlar, «Bergliot» dramatik monologi uchun musiqa, ko'plab romans va qo'shiqlar) ijod qildi. 1871-yilda Grig Musiqa konsert jamiyatiga asos soladi (hozirgi Filarmoniya jamiyati), uning asosiy maqsadi shaharning konsert hayotini faollashtirishdan iborat edi.

1868-yilda Grig XIX asrning ikkinchi yarmidagi Yevropa musiqasining mazkur janrdagi eng mashhur asari — fortepiano konsertini yaratadi. Konsertning lirik talqini bu asarni Shopen va Shumannning fortepiano konsertlariga yaqinlashtirgan edi.

Shuman konsertlariga yaqinlik asarning erkin shakli, lirik-psixologik xarakterida namoyon bo'ladi. Konsertning yorqin o'ziga xosligini kompozitor uslubiga xos bo'lgan norveg milliy koloriti hamda asarning obrazlar tizimi ta'minlab beradi. Konsertning uch qismi turkumning an'anaviy dramaturgiyasiga muvofiq keladi: dramaturgik bog'lanma birinchi qismdan boshlanadi, u sonata shaklidir. Ikkinchi qism lirik urg'uni tashkil etadi. Bu qism uch qismli shaklda yozilgan. Uchinchi qism xalq janrlari manzarasini beradi, u rondo — sonata shaklida yozilgan.

1869-yilda Grig taniqli kompozitor va folklorshunos L. Lindemannning norveg musiqiy folklori to'plami bilan tanishadi. Buning natijasida Grig «Fortepiano uchun norveg xalq qo'shiqlari va raqslari»ni (op.17) yozadi. Ularda turli-tuman xalq raqslari — xalling, springdans, hazil, lirik, mehnat va dehqon qo'shiqlari jamlangan edi. Bu turkumlar musiqa ixlosmandlarining keng doirasi uchun qulay, murakkab bo'lmagan fortepiano pyesalaridan tuzilishi rejalashtirilgan edi.

Ikkinchi fortepiano sonatasi (op.13, G-dur) Grigning yetuk, o'ziga xos hamda milliy jihatdan juda yorqin asaridir. Ushbu sonata, xuddi fortepiano konsertiga o'xshash bo'lib, Grig asarlarining dastlabki targ'ibotchilaridan biri List tomonidan yuqori baholangan edi.

1874-yilda Grig Ibsendan «Per Gyunt» dramasi postanovkasi uchun musiqa yozib berish taklifini oladi. Kristianiya shahrida 1876-yili «Per Gyunt»ning qo'yilishi kompozitorga juda katta shuhrat keltirdi. Ibsenning «Per Gyunt» dramasi yozilgan musiqa ushbu janrning «Egmont» (Betxoven), «Yoz tunidagi tush» (Mendelson), «Arlezianka qizi» (Bize) singari oliy darajadagi namunalari qatoridan o'rin oldi. «Per Gyunt»ning to'liq partiturasini

o'z ichiga yigirma uch nomerni qamrab olgan, ularning orasida dramaning beshta aktiga kirish, qo'shiqlar (Solveygning qo'shig'i va allasi, Per Gyunt serenadasi), raqslar (Ingrid to'yida, arabcha raqs, Anitra raqsi), orkestr uchun fantastik («Tog' qirolining g'orida»), lirik-dramatik epizodlar («Ozening o'limi»), melodramalar mavjud. Ayrim nomerlar Ibsen dramasiidagi xilma-xil obrazlar, vaziyatlarni ta'kidlab ko'rsatadi, ularni ochib beradi: Solveyg obrazidagi ko'tarinkilik, beg'ubor lirizm, Oze o'limidagi fojia, tabiat poeziyasi («Tong»), xayolot tiniqligi («Tog' qirolining g'orida») shular jumlasidandir. «Per Gyunt» ikkita suita shaklida e'tirof qilindi. Birinchi suitaga «Tong», «Ozening o'limi», «Anitraning raqsi», «Tog' podshosining g'orida» kiritilgan. Mazkur suita obrazlari o'zaro zid qo'yilgan: yorqin va shodiyona tuyg'ular («Tong»), umr so'ngidagi fojia («Ozening o'limi»), go'zal hayotiy chizgilar («Anitra raqsi»), jo'shqin fantastika («Tog' qirolining g'orida»). Ikkinchi suita quyidagi pyesalardan tashkil topgan: «Ingridning shikoyati», «Arabcha raqs», «Per Gyuntning vataniga qaytishi», «Solveyg qo'shig'i».

1885-yildan umrining oxirigacha Grig jonajon shahri Bergen-dan unchalik uzoq bo'lmagan Troulxaugen tog'larida — Norvegiyaning go'zal tabiati quchog'ida yashaydi. Go'zallik va tabiatning ulug'vorligiga sajda qilish kompozitorning ijodida o'zining tegishli ifodasini topdi: «O'rmonda», «Uycha», «Bahor», «Dengiz yorug' nurlarda tovlanadi» qo'shiqlari buning dalili bo'la oladi.

1878-yildan Grig Fransiya, Germaniya, Gollandiya, Angliya, Shvetsiya shaharlarida umr yo'ldoshi Nina bilan (Grigga jo'rnavoz, dirijor, pianinochi sifatida) ko'plab konsertlar beradi. 1888-yilda Grig Chaykovskiy bilan tanishadi, Chaykovskiy o'zining «1888-yilda xorijga sayohatning avtobiografik tavsifi»da Grig ijodiga yuqori baho bergan edi.

1881-yilda Grig o'zining fortepianoda ikki juft qo'lda chalishi uchun mo'ljallangan mashhur «Norveg raqslari»ni yozadi (op.35). 1884-yilda fortepiano uchun «Xolberg zamonlaridan» suitasi yaratiladi. U XVIII asrning ma'rifatparvar yozuvchisi Ludvig Xolbergning yubileyiga yozilgan edi. Suita preludiya, sarabandalar, gavot, ariya, rigodonlardan tashkil topgan bo'lib, bayon tarzi, garmonik tuzilishi, ornamentikasi bilan XVIII asr davridagi asarlarga xos bo'lgan nozik uslubiy yangilik sifatida qabul qilinadi.

80-yillarda Grig yirik shakldagi kamer — ijrochilik asarlari: violonchel va fortepiano uchun sonata (1883), skripka va fortepiano

uchun uchinchi sonata (1887)ni yaratadi. 80-yillarda «Lirik pyesalar»ning ikkinchi (1883), uchinchi va to'rtinchi (1886) daftarlari yaratiladi. Ularni kompozitorning «musiqiy kundaligi» deb ham yuritishadi.

Grigning orkestr uchun yozgan eng so'nggi yirik asari xalqchil mavzularda yaratilgan «Simfonik raqslar»i (1898) bo'ldi. O'z tabiatiga, xalq raqslaridan foydalanishiga, umumiy kompozitsiya yaxlitligiga ko'ra, «Simfonik raqslar» «Norveg raqslari» turkumini davom ettiradi.

Hayotining so'nggi yillarida o'zining donishmandona va lirik qissasi «Mening birinchi muvaffaqiyatim»ni hamda dasturiy maqolasi «Motsart va uning zamonamiz uchun ahamiyati»ni e'lon qiladi. Ularda kompozitorning ijodiy kredosi: o'ziga xoslikka intilish, o'z uslubini, o'zining musiqadagi o'rnini belgilash, klassik san'atning oliy darajadagi ideallariga sodiqlik juda yorqin ifoda etilgan. 1907-yilning aprelida Grig Norvegiya, Daniya, Germaniya shaharlari bo'ylab katta konsertlar beradi. Grig 1907-yil 4-sentabrda Bergen shahrida vafot etadi.

Eslab qolish kerak

• Konsert lotincha *concertrare* — musobaqa. Orkestr bilan birgalikdagi solist uchun yirik shakldagi asar. Ko'pincha uch qismdan iborat: birinchi qism — dramatik xarakterda bo'lib, tempning tezligi va sonata shakli bilan ajralib turadi. Ikkinchi qism lirik, qo'shiq xarakterida bo'lib, tempining sekinligi, uch qismli shakli bilan ajralib turadi. Uchinchi qism esa final bo'lib, bayramona xakteri, yuqori tempi bilan ajralib turadi hamda ko'pincha, yo sonata shaklida yoki rondo shaklida tuziladi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Grigning qaysi asarlari Shopen va Shuman ta'siri ostida yaratilgan?
2. Grigning qaysi musiqiy-sahnaviy asarlari B. Bernson ijodi asosida yaratilgan?
3. Grigning fortepiano konserti qachon yozilgan?
4. «Fortepiano uchun Norveg xalq qo'shiqlari va raqslari» (op. 17)da qaysi norveg xalq raqslari taqdim etilgan?
5. «Per Gyunt»ning to'liq partiturasini nechta nomerni qamrab oladi?
6. «Per Gyunt»ning birinchi suitasiga qaysi pyesalar kiritilgan?

7. «Per Gyunt»ning ikkinchi suitasi qanday nomerlardan tashkil topgan?
8. Grigning «Lirik pyesalar»idagi bosh mavzu nimadan iborat?
9. «Lirik pyesalar»da qanday obrazlar mavjud?
10. Grigning qanday adabiy asarlarini bilasiz?

20.1. Grig ijodining umumiy tavsifi

Grigning ijodi keng qamrovli va ko'p qirralidir. U quyidagi yirik shakldagi asarlarni yaratdi: fortepiano uchun konsert, skripka va fortepiano uchun uchta sonata, violonchel va fortepiano uchun sonata, kvartet. Bir vaqtning o'zida u cholg'u miniaturasiga murojaat qildi: «Poetik manzaralar», «Albom sahifalari», «Lirik pyesalar» buning natijasidir.

Kompozitorni kamer-vokal miniaturasi janrlari bo'lmish — romans, qo'shiq o'ziga jalb qildi, ularda poetik obrazlar, inson taassurotlari va his-tuyg'ularining ulkan dunyosi o'z aksini topdi. Grigning juda ko'plab qo'shiqlarida yorqin va jonli yozilgan tabiat manzaralari mavjud («O'rmonda», «Kulba», «Dengiz yorqin nurlarda jilvalanar»). Vatan mavzusi ko'tarinki, lirik gimnlarda («Norvegiyaga») sadolanadi. Grig qo'shiqlarida inson hayoti turlicha ko'rsatiladi: sof o'smirlik («Margarita»), sevgi quvonchi («Seni sevaman»), mehnat go'zalligi («Ingeborg»), inson hayotida uchraydigan iztiroblar («Alla», «Ona kulfati»), o'lim haqidagi o'ylar («So'nggi bahor»).

Uncha murakkab bo'lmagan fortepiano pyesalari ko'rinishidagi (op. 17), fortepianoda to'rt qo'l ijrosi uchun suita turkumi ko'rinishidagi («Norveg raqslari») va orkestr uchun («Norveg raqslarining orkestr uchun tahriri op. 35, norveg xalq ohanglariga «Simfonik raqslar») qayta ishlangan xalq qo'shiq va raqslari Grig ijodiga xos turlardir.

Norveg xalq musiqasi bilan chuqur aloqadorlik kompozitor uslubining individualligini belgilab berdi. Uning asarlarida Norvegiyada keng tarqalgan xalq raqslari — xalling va springdans ritmlari eshitilib turadi. *Xalling* — yakka tarzda ijro etiluvchi erkakcha raqs bo'lib, kuch-qudrat va jasoratni namoyish etadi. *Springdans* — yengil, turli-tuman ritmik naqshlari bo'lgan «sakrama» raqsdir.

Grig asarlarining kuyi norveg musiqasiga xos ohanglar bilan yo'g'rilgan, bular — ladning birinchi bosqichidan yetakchi ton orqali kvinta tomon yurish, katta septima sadolanishi bilan melodik aylanmalardir («Solveyg qo'shig'i»).

191-misol

Kuyda ko'proq xalq cholg'ulari ohanglarini tinglash mumkin. Chunonchi, ikkinchi skripka sonatasiga muqaddima xalqdan chiqqan skripkachilarning badihasiga o'xshaydi, unda basdagi davomli organ punkti, kvintali bas mavjud:

192-misol

Grigning fortepiano musiqasida bir-birini to'ldiruvchi ikki oqim kuzatiladi. Ulardan biri shaxsiy, subyektiv hissiyotlarni bayon etish bilan bog'liq. Boshqasi xalq qo'shiqchiligi va raqslari bilan bog'liqligidir.

Grig fortepiano ijodining ko'p qismini «Lirik pyesalar» tashkil qiladi, ular Shubert va Mendelsondan boshlangan kamer fortepiano musiqasi an'analarini davom ettiradi. «Lirik pyesalar»ni ko'proq kompozitorning «musiqi kundaligi» deb atashadiki, unda u o'zi ko'rgan va eshitganlaridan olgan taassurotlarini yozib qo'ygan.

«Lirik pyesalar» janrlar xilma-xilligiga ko'ra farqlanib turadi. Bu yerda biz elegiya, noktyurn, allalar, vals, qo'shiq va ariettalarni ko'rishimiz mumkin. Dasturiylik tamoyili to'plamda katta badiiyat bag'ishlab turadi. Har bir pyesa uning poetik obrazlarini ochib berishga yordam beruvchi sarlavhalar bilan ochiladi. «Lirik pyesalarning» bosh mavzusi vatandir. U tantanali «Aziz qo'shiq»da (op.12), bosiq va ulug'vor «Vatanda» (op.43) pyesasida, «Vatanga» lirik janrli sahna asarida (op. 62), go'zal musiqiy peyzajlarda («Bahorda» op. 43, «Noktyurn» op. 54), xalqona — fantastik pyesalar («Gnomlarning yurishi», «Kobold») da jaranglaydi. Turkumning obrazlar doirasiga bevosita tabiatdan ko'chirmalar («Qushcha», «Kapalak»), «Qorovul qo'shig'i»ning aks sadolari, «Gade» musiqiy portreti, «Ariyetta», «Vals — badiha», «Xotira» lirik kechinmalarining sahifalari kiradi. Ko'plab pyesalarda manzaraviylikka, keng va ziddiyatli kompozitsiyalarga intilish seziladi («Gnomlar yurishi», «Gangar», «Noktyurn»). Ayrim pyesalarda kamer uslubining nozikligi kuzatiladi («Elflar raqsi»), boshqalari yorqin ranglari bilan ajralib turadi, ayrimlari esa konsertona tantanavorligi bilan e'tiborni tortadi («Trolxauzendagi to'y kuni»).

«Lirik pyesalar»ning birinchi daftarida (op.12) turkumning badiiy tamoyillari namoyon bo'ldi: mazmunning xilma-xilligi va musiqaning lirik mezoni, vatan mavzusiga e'tibor, musiqaning xalq manbalari bilan aloqadorligi.

Turkum soddadillik va ruhiy osoyishtalikni aks ettiruvchi lirik «Ariyetta» bilan boshlanadi.

193-misol

Poco andante e sostenuto

O'zgaruvchan aksentlar va taktning kuchli hissasidagi triollar tufayli o'ziga xos norvegcha xislatli «Vals» o'zining yorqin xususiyati bilan ajralib turadi.

194-misol

Allegro moderato

«Norvegcha raqs» bir butun raqs sahnasini talqin etadiki, unda raqsga tushayotganlarning turli guruhlarini tasvirlanadi. Basdagi cho'ziq kvinta ko'rinishidagi o'ziga xos cholg'ulashtirish pyesaga alohida xususiyat baxsh etadi.

195-misol

Presto marcato

Naqshinkorlik va nazokatli kuyi bilan ajralib turuvchi «Albom varag'i» nozik lirik tuyg'ular soddaligini albom she'rining nafisligi bilan birlashtiradi.

196-misol

Allegretto e dolce

«Lirik pyesalar»ning ikkinchi daftaridagi «Alla» kichkina dramatik sahna sifatida sadolanadi, unda oddiy va mantiqiy kuyni rivojlantirish yo'li bilan turli-tuman his-tuyg'ular gammasi ifodalangan.

«Lirik pyesalar»ning uchinchi daftarida «Kapalak», «Qushcha», «Bahorda» kabi tabiatning yorqin shoirona obrazlari mavjud.

«Qushcha» pyesasining kuyi qisqa trellar va sakrama ritmdan tuzilgan.

197-misol

Allegro leggiero

«Gnomlar yurishi» pyesasi Grig musiqiy fantastikasining ajoyib namunalaridan biri bo'lib, unda ertaklar olamining ajoyibotlari, trolar yerosti podsholigi va tabiatning maftunkor go'zalligi bir-biriga qarama-qarshi qo'yilgan.

Allegro moderato

«Trolxaugendagi nikoh kuni» pyesasi «Lirik pyesalar» orasidagi eng shodon va tantanavor pyesalardan biri bo'ldi. Bu pyesa musiqiy obrazlarining yorqinligi, hajman kattaligi bilan konsert pyesalariga yaqinlashadi.

Pyesa marsh ritmiga asoslangan bo'lib, pyesa murakkab uch qismli shaklda yozilgan, undagi tantanali, bayramona chetki qismlar o'rta qismning mayin lirikasiga qarshi qo'yilgan.

Eslab qolish kerak

- Grigning ijodi keng qamrovli va ko'p qirralidir.
- Norveg xalq musiqasi bilan chuqur aloqadorlik kompozitor uslubining individualligini belgilab berdi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Grigning yirik shakldagi qanday asarlarini bilasiz?
2. Grig qaysi qo'shiqlarida tabiat manzaralariga murojaat qilgan?
3. Grigning fortepiano uchun qaysi asarlarini bilasiz?

ASARLARI RO'YXATI

Fortepiano asarlari

— Hammasi 150 ga yaqin.

Yirik asarlar

- Sonata e-moll op. 7.
- Variatsiyalar shaklidagi ballada op. 24.
- Forteplanoda 4 qo'lda ijro etish uchun.
- Simfonik pyesalar op. 14.
- Norvegcha raqslar op. 35.
- Pyesa-kapislar (2 pyesa) op. 37.
- Motsartning 4 ta sonatasi (2 fortepiano uchun).
- Qo'shiqlar va romanslar.
- Hammasi 140 dan ortiq.

Kamer-cholg'u asarlari

- Birinchi skripka sonatasi F-dur.
- Ikkinchi skripka sonatasi G-dur.
- Uchinchi skripka sonatasi c-moll.
- Violonchel sonatasi a-moll.
- Torli kvartet g-moll.

Simfonik asarlar

- «Kuzda» — uvertura.
- Forteplano konserti a-moll.
- «Xolbert davrlaridan», 5 pyesadan iborat suite.
- G. Ibsenning «Per Gyunt» pyesasiga musiqadan ikkita suite op. 46 va 55.
- Torli orkestr uchun ikkita norvegcha kuy op. 63.
- «Siguda Yorsalfara» pyesidan uchta orkestr pyesasi op. 56.
- Norvegcha ohanglarga simfonik raqslar op. 64.

Vokal-simfonik asarlar

- «Ibodatxona darvozasi yonida».
- «Vatanga qaytish».
- «Yolg'iz».
- Ibsenning «Per Gyunt» pyesasiga musiqa.
- «Bergliot».
- «Ulafa Tryugvason»dan sahnalar.
- Xorlar.
- Erkaklar kuylashi uchun albom (12 ta xor).
- Qadimiy norvegcha kuylarga 4 psalmlar.

FOYDALANILGAN ADAVIYOTLAR

1. Б. Асафьев. Шопен. М., «Музыка», 1922.
2. Ю. Кремер. Жорж Бизе. Краткий очерк жизни и творчества. Л., «Музыка», 1935.
3. А. Хохлова. Жорж Бизе. М., «Музгиз», 1954.
4. В. Конен. Шуберт. М., «Музыка», 1958.
5. А. Соловцов. Фредерик Шопен. М., «Музыка», 1960.
6. Г. Н. Хубов. Себастьян Бах. М., «Музыка», 1963.
7. А. И. Швейцер. С. Бах. М., «Музыка», 1964.
8. В. Ванслов. Эстетика романтизма. М., «Музыка», 1966.
9. Я. Мильштейн. Хорошо темперированный клавир И. С. Баха и особенности его исполнения. М., «Музыка», 1967.
10. А. Д. Алексеев. История фортепианного искусства. М., «Музыка», 1967.
11. И. Бэла. Шопен. М., «Наука», 1968.
12. А. Альванг. Людвиг ван Бетховен. М., «Музыка», 1970.
13. Ю. Кремер. Фортепианные сонаты Бетховена. М., «Музыка», 1970.
14. Ю. Кремер. Фредерик Шопен. М., «Музыка», 1971.
15. Ю. Кремер. Йозеф Гайдн. Очерк о жизни и творчестве. М., «Музыка», 1972.
16. Б. Левик. Музыкальная литература зарубежных стран. Вып. 2, 4, 5. М., «Музыка», 1972, 1973, 1975.
17. Л. Новак. Йозеф Гайдн. Пер. с нем. М., «Музыка», 1973.
18. О. Левашева. Эдвард Григ. М., «Музыка», 1975.
19. Ф. Шопен. Письма. В 2-х тт. М., «Музыка», 1976.
20. А. Эйштейн. Моцарт. Личность. Творчество. Пер. с нем. М., «Музыка», 1977.
21. И. Прохорова. Музыкальная литература зарубежных стран. М., «Музыка», 1977.
22. А. Н. Серов. Три последние вечера Русского музыкального общества. Избр. статьи. Т. 1. М., «Музыка», 1978.
23. Г. Чичерин. Моцарт. Л., «Музыка», 1979.
24. Документы жизни и деятельности Иоганна Себастьяна Баха (пер. с нем.). М., «Музыка», 1980.
25. Л. Соловцова. Джузеппе Верди. М., «Музыка», 1981.
26. М. С. Друскин. Иоганн Себастьян Бах. М., «Музыка», 1982.
27. Ш. Гааг. Лист. М., «Музыка», 1986.
28. М. И. Мильштейн. Очерки о Шопене. М., «Музыка», 1987.
29. И. Форкель. О жизни, искусстве и произведениях Иоганна Себастьяна Баха. Пер. с нем. М., «Музыка», 1987.
30. Венок Шопену. М., «Музыка», 1989.
31. Г. М. Цыпин. Шопен и русская пианистическая традиция. М., «Музыка», 1990.
32. В. Корсаков. Бетховен. Биографический этюд. Алгоритм серии «Гений в искусстве». М., 1997.
33. Я. И. Мильштейн. Ференц Лист. 3-е изд. М., «Музыка», 1999.
34. В. Галацкая. Музыкальная литература зарубежных стран. Вып. 1, 3. М., «Музыка», 2002.
35. Г. Жданова, И. Мачанова, И. Охилова. Музыкальная литература зарубежных стран. Вып. 2. М., «Музыка», 2002.
36. Музыка Австрии и Германии XIX века. Кн. 2. М., «Музыка», 1990; кн. 3. М., «Музыка», 2003.
37. С. Б. Прицаков. Зарубежная музыкальная литература. Эпоха романтизма. СПб., «Композитор», 2003.

MUNDARIJA

Kirish	3
1. Opera janrining vujudga kelishi va rivojlanishi	4
2. Glukning opera islohoti tamoyillari	10
3. XVII asr cholg'u musiqasining rivojlanishi	13
4. Klavir musiqasi	17
5. Fransua Kuperen	20
6. Iogann Sebastyan Bax	23
6.1. Bax ijodining umumiy tavsifi	29
6.2. Organ ijodiyoti	31
6.3. Baxning klavir ijodi	34
6.4. Baxning vokal ijodi. Si minor messasi	43
7. XVIII asrda cholg'u musiqasining rivojlanishi	47
8. Vena klassik maktabi	51
9. Sonata-simfoniya turkumi	54
10. Yozef Gaydn	58
10.1. Gaydn simfonik ijodining tavsifi	65
10.2. Gaydnning cholg'u ijodi. Re major sonatasi	76
10.3. «Yil fasllari» oratoriyasi	79
11. Volfgang Amadey Motsart	97
11.1. Motsartning opera ijodi	110
11.2. «Figaroning uylanishi» operasi	113
11.3. «Don Juan» operasi	120
11.4. Simfonik ijodi	129
12. Fransuz burjua inqilobi musiqasi	137
13. Ludvig van Betxoven	141
13.1. Betxoven ijodining tavsifi	154
13.2. Fortepiano ijodi	156
13.3. «Oydin» sonatasi op. 27, cis-moll	162
13.4. Simfonik ijodi	166
13.5. «Egmont» uverturasi	175
14. Romantizm	181
15. Frans Shubert	188
15.1. Shubertning vokal ijodi	195
15.2. Vokal turkumlarining tavsifi	200
15.3. Simfonik ijodi	213

16. Friderik Shopen	218
16.1. Shopen ijodining tavsifi	225
17. Ferens List	240
17.1. Fortepiano ijodi	248
17.2. Simfonik ijodi	259
18. Juzeppe Verdi	267
18.1. «Rigoletto» operasi	281
19. Jorj Bize	298
19.1. «Karmen» operasi	303
20. Edvard Grig	318
20.1. Grig ijodining umumiy tavsifi	322
Foydalanilgan adabiyotlar	330

ADELYA XUSAINOVNA TRIGULOVA

XORIJIY MUSIQA ADABIYOTI

Pedagogika kollejlari uchun o'quv qo'llanma

Toshkent — «ILM ZIYO» — 2009

Muharrir *I. Usmonov*
Badiiy muharrir *Sh. Odilov*
Texnik muharrir *F. Samadov*
Musahhih *M. Ibrohimova*
E. Muzaffarova olgan suratlardan
foydalanildi

2009-yil 19-sentabrda chop etishga ruxsat berildi. Bichimi 60x90¹/₁₆.
«Tayms» harfida terilib, ofset usulida chop etildi. Nashr tabog'i 20,0.
Bosma tabog'i 21,0+1,0 b.t. rangli surat. 500 nusxa.
Bahosi shartnoma asosida. Buyurtma № 440.

«ILM ZIYO» nashriyot uyi. Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30-uy.
Shartnoma № 16 — 2009.

«Niso poligraf» ShKda chop etildi. Toshkent sh., H.Boyqaro, 41.